

CATALOGUL ERMINIILOR
PARTEA I.
ERMINIILE DIN ANGLIA ȘI BULGARIA

Arhidiacon ANASTASIE AUREL ROBU

Abstract: *The Byzantine and Post-Byzantine Erminia were studied in two stages (1845-1936 and 1976-2004). The foundational research was laid down by the Romanian byzantinologist Vasile GRECU, while the last research studies, accomplished by the Bulgarian and Serbian scientists, update and complete the first investigations. Nevertheless the fruits of these investigations are dispersed in a number of scientific papers, many quite inaccessible due to language barriers. On the other hand the differences in terminology often led to confusions and errors of interpretation/in understanding. That is why we gathered all the known results and analyzed them in a critical way. Those sources accessible to us we analyzed in situ, while those inaccessible to us we exploited scientifically based on their editions. In doing so, we often corrected and completed them with new information. Thus we compiled a collection of 90 sources, three of them no longer existant – they were nevertheless preserved in our proposed Catalogue since they survive through their editions. We hope that this Catalogue be a useful tool for those who want to gain a better understanding of the Erminia.*

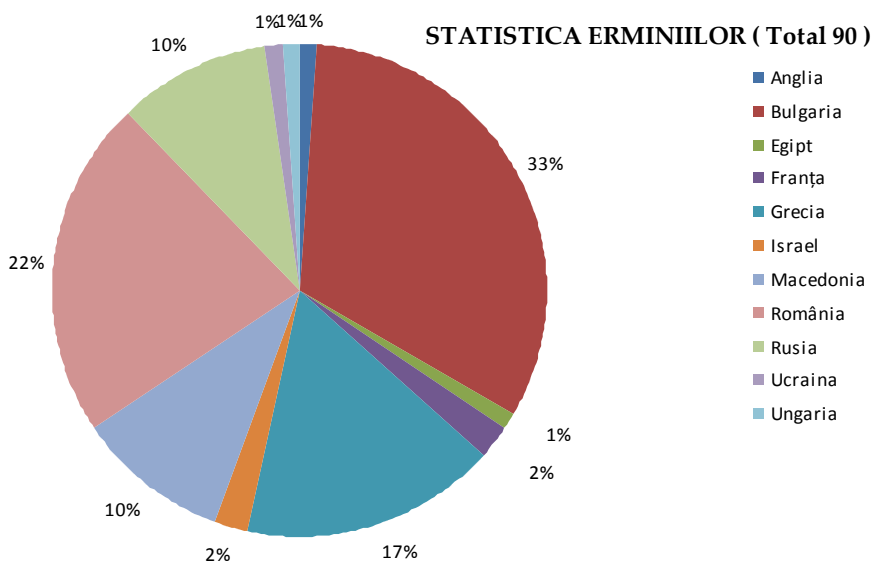
Keywords: erminie, Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης, the painter's manual, manuel d'iconographie, le guide de la peinture, Dionysius of Fourna, Διονυσίου του εκ Φουρνά.

În ultimele trei decenii ale secolului al XX-lea și în primii ani ai celui următor, după o „pauză” de circa o jumătate de veac, problema *Cărților de pictură bisericească (post-)bizantină* (adică, a *Erminiilor*) a fost reanalizată, obținându-se un nou profil al fenomenului de viu interes din preajma anului 1845. Rezultatele ultimelor cercetări evidențiază noi (re)surse istorice de gen, despre existența unora chiar renumitul bizantinolog român Vasile Grecu se îndoia prin anii '30 ai veacului XX.

Coroborând astfel toate informațiile publicate de ultimii cercetători, printre care se pot enumera Асен василиев (1976), Атанас Шаренков (1992), Аксиния Джурова (2000 și 2002), Емануел Мутафов (2001), Милорад Медић (2002) și Ivan Bentchev (2004) – dacă e să-i amintim doar pe cei mai importanți, cu cele editate de Vasile Grecu (1936) și de alți istorici români (de pildă, Teodora Voinescu ș.a.) și investigând noi înșine fenomenul într-un mod critic și exhaustiv, atât cât ne-a fost în putință, s-a ajuns a se reuni circa nouăzeci de Erminii (vezi *Statistica Erminiilor*). Numărul acestora cuprinde pe lângă izvoarele cunoscute și cel puțin trei manuscrise de gen dispărute pentru totdeauna, dar care supraviețuiesc prin textul lor tipărit. De asemenea, unele (re)surse au fost cercetate în mod livresc,

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, LII, Supliment, 2013, p. 159-187.

fiind incluse în *Catalog* doar exploatrările științifice ale textelor edițiilor publicate. Iar știința despre alte manuscrise, aflate în colecții private din Bulgaria și România, se va menține totuși sub semnul întrebării până la proxima lor investigare *in-situ*.

Desigur, problema rămâne deschisă, fiind conștienți că subiectul aflat în discuție nu este și nu poate fi epuizat deplin. Oricând poate să apară dintr-o prăfuită bibliotecă privată sau publică un alt manuscris, uitat de vreme.

Cu toate acestea, în lucrarea de față sunt reunite cele mai importante informații despre Erminiile (post-)bizantine, lămurind pentru cei interesați problema destul de confuză astăzi a fenomenului cunoscut îndeobște ca cel „al Erminiilor”; și acest lucru deoarece fiecare cercetător a studiat chestiunea din anumite puncte de vedere, fiecare creionând numai o anumită perspectivă particulară a subiectului în funcție de posibilitățile avute și de interesul urmărit.

Erminiile expuse sunt clasificate sub forma unui *Catalog* după criteriul regional al custodiei și după cel cronologic; cel din urmă criteriu fiind aplicat pentru fiecare țară în parte. În raport cu țara „gestionară” sau „proprietară”, fiecare Erminie a primit în mod convențional un nou termen de identificare; o cotă virtuală, necesară unei mai bune ordonări, care se impunea de la sine, spulberând astfel orice posibilitate de confuzie și de interpretare greșită.

Din motive obiective, *Catalogul* va fi publicat sub formă de patru secțiuni editoriale, fiecare cu subtitlul său; în cele ce urmează, fiind prezentată prima dintre ele.

Partea întâi. Erminiile din Anglia și Bulgaria

I. Erminiile din Anglia.

I.1. Erminia GB.01. Singurele informații bibliografice despre prezența unei Erminii în Anglia sunt publicate de savantul Ivan Bentchev¹. Fără să ofere alte precizări despre Erminia londoneză, el scrie despre aceasta doar atât: „*Ms. Add. 40726, British Museum, London, 18. Jh. ...*” // < Ms Add. 40726, British Museum², Londra, secolul al XVIII-lea... >³.

Cercetând on-line *site-ul*⁴ muzeului din capitala Angliei, nu s-a descoperit nimic altceva decât faptul că acest codex nu figurează încă printre manuscrisele digitizate și puse la dispoziția publicului cercetător. Prin urmare, cercetările realizate nu au descoperit alte informații despre această Erminie. Cu toate acestea, ea a fost inclusă spre știință, printre versiunile din secolul al XVIII-lea ale Erminiilor răsăritene de iconografie, urmând a fi studiată ulterior de cei interesați și alocându-i-se în lucrarea de față o nouă cotă, și anume: **Erminia [GB.01] (Ms. Add. 40726)**.

II. Erminiile din Bulgaria.

II.1. Erminia B.01 (Cod. D. gr. 366). Subliniind într-un mod concludiv faptul că lucrarea lui Dionisie din Furna părăsește, sub formă de copii grecești, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai exact în „*ultimele două decenii*”⁵, granițele Muntelui Athos, cercetătorul bulgar Emmanuel Moutafov arată că una din cele câteva copii grecești timpurii care au răsărit în Balcani o reprezintă Cod. gr. 366. Conform informației publicate în „*Checklist*”-ul colecției de manuscrise grecești, păstrate la Centrul de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev” din Sofia, manuscrisul poartă numele de Ἐρμινεῖα Ζωγραφικῆς τέχνης⁶. După opinia lui Emmanuel Moutafov, acest

¹ Ivan Bentchev, *Die Technologie in den griechischen und bulgarischen Malerbüchern des 16.-19. Jahrhunderts*, Recklinghausen, 2004, („Handschriften der Hermeneia“) s. 122-8.

Textul *Catalogului* a fost tradus de domnișoara Mirela Kulin, traducător autorizat din orașul Brașov.

² <http://www.britishmuseum.org/>.

³ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 122.

⁴ <http://www.bl.uk/manuscripts/Default.aspx>.

⁵ Емануел Мутафов, *Европеизация на хартия. Съчинения за живописиста на гръцки език през първата половина на XVIII в.*, София, 2001, с. 123. Emmanuel Moutafov, *Europeanisation on paper. Treatises on painting in Greek during the first half of the 18th century*, Sofia, 2001, p. 123. Aici autorul precizează următoarele: «...че неговото съчинение напуска границите на Атон едва през последните две десетилетия на XVIII в...».

⁶ Axinia Džurova, Krassimir Stančev, Vassilis Atsalos, Vassilis Katsaros, „*Checklist*” de la *collection de manuscrits grecs conservée au Centre de recherches slavo-byzantines «Ivan Dujčev» auprès de l'Université «St. Clement d'Ohrid» de Sofia*, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

codice grecesc este considerat ca fiind „*Cea mai veche Erminie cunoscută până acum în*”⁷ Bulgaria, având o proveniență încă neelucidată⁸. Conform însemnării de achiziție, lucrarea a fost copiată în 1799 *ante quem*⁹.

Textul cărții este scris pe foi din hârtie iar volumul ei, cu valorile dimensionale de 18,5 cm x 25,5 cm, conține „XII + 146” de file¹⁰. În ceea ce privește conținutul, această Erminie repetă în cea mai mare parte lucrarea atribuită pictorului athonit Dionisie din Furna, fiind comparabilă – după cum zice cercetătorul Ivan Bentchev – „*cu manuscrisele de la St. Petersburg*”¹¹. De asemenea, domnia sa precizează că manuscrisul „*conține doar puține prescurtări și modificări: § 16 și următorul, 24, 27, 34 și următorul, 48; tehnica de pictură la început*”¹².

Codexul se găsește astăzi în colecția de manuscrise a Centrului de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev” din Sofia, Bulgaria.

II.2. Erminia B.02 (Cod. D. gr. 408). Codexul grecesc 408 apare în Balcani, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca și copie a Erminiei athonite – lucrare atribuită lui Dionisie din Furna – în circumstanțe istorice asemănătoare Cod. gr. 366, amintit mai sus. Conform „*Checklist*”-ului din anul 1994, manuscrisul poartă titlul Ἐρμινεία Ζωγραφικῆς τέχνης¹³. Tot din această sursă se poate afla și câteva informații elementare despre codex, și anume: cartea conține „I+203+V” file din hârtie, are dimensiunile de 16,5 cm x 22 cm, fiind datată în secolul al XVIII-lea.

„*Cumpărat în 1848 conform înregistrării*”¹⁴, codexul a fost achiziționat de la profesorul Aseen Vassiliev de către Centrul de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev” din Sofia, Bulgaria, unde se păstrează astăzi¹⁵.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Publications du Programme de la coopération entre le Centre «Ivan Dujčev» de l'Université «St. Clement d'Ohrid» de Sofia et l'Université Aristote de Thessalonique – 3, Thessalonique, 1994, p. 41.

⁷ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 123, unde se spune: „*Най-старата известна досега ерминия у нас...*”.

⁸ *Ibidem*; Cf. Axinia Džurova, Krassimir Stančev, Vassilis Atsalos, Vassilis Katsaros, „*CHECKLIST*” ..., p. 41, col. 2.

⁹ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 123, unde autorul indică: „*nach der nachträglichen Notiz von 1799 von dem Kauf der Hs., 1799 ante quem...*”.

¹⁰ Axinia Džurova, Krassimir Stančev, Vassilis Atsalos, Vassilis Katsaros, „*Checklist*” ..., p. 41, col. 2.

¹¹ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 123, se menționează: „*vergleichbar mit den Handschriften in St Petersburg*”.

¹² *Ibidem*, se spune: „*...sie enthält nur wenige Kürzungen und Änderungen: § 16f., 24, 27, 34f., 48; Maltechnik am Anfang*”.

¹³ Axinia Džurova, Krassimir Stančev, Vassilis Atsalos, Vassilis Katsaros, „*Checklist*” de la *collection de manuscrits grecs...*, 1994, p. 43.

¹⁴ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 126, unde se precizează: „*Cod. D. gr. 408, im Zentrum Dujčev, Sofia. 1848 ante quem. Nach dem Eintrag 1848 gekauft...*”.

II.3. Erminia B.03 (Cod. D. gr. 381/Cod. Add. D. Slavo 3)¹⁶. Conform „*Checklist*”-ului amintit anterior, codexul grecesc 381 poartă titlul grecesc Ἐρμηνεία Ζωγραφικῆς τέχνης¹⁷. Din aceeași sursă bibliografică, de unde se desprind și câteva date sumare despre manuscris, ca de pildă: carte alcătuită din „I+58” file din hârtie, cu dimensiuni de 14,5 cm x 19,5 cm, citează și autoarele *Opisului manuscriselor slavone (secolele XIV-XIX) de la Centrul de studii slavo-bizantine „Ivan Dujčev” de pe lângă Universitatea „Sf. Clement din Ohrid” din Sofia*¹⁸. Despre formatul cărții amintește și Ivan Bentchev care, spre deosebire de cele scrise mai sus, afirmă că volumul codexului conține șaiszeci de file și are dimensiunile de 14 cm x 19 cm¹⁹.

Cu toate acestea, titlul real al cărții, titlu redactat chiar de scriitorul însuși al sursei de copiere – Hristofor Žefarovič, apare chiar la începutul textului (manu)scris pe prima pagină (f. 1^r) a codexului: „*Întocmire de obște a Erminiei către tinerii când doresc să învețe meșteșugul zugrăvirii*”²⁰. *Cel mai mic rob Hristofor Zefarovicos zugrav de obște a toată [țara] Ilirico-Serbiei*”²¹.

Făcând abstracție – din motive necunoscute – de sumarele informații oferite de „*Checklist*”-ul din anul 1994 al Centrului de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev” din Sofia, autorul datează manuscrisul în raport cu această veche însemnare de achiziție, atribuindu-i ca limită de apariție anul 1848 *ante quem*.

¹⁵ Axinia Džurova, Krassimir Stančev, Vassilis Atsalos, Vassilis Katsaros, „*Checklist*” de la *collection de manuscrits grecs...*, 1994, p. 43.

¹⁶ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Боряна Христова, Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи...*, 2000, c. 153-4. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat ulterior și eforturile noastre personale.

¹⁷ Axinia Džurova, Krassimir Stančev, Vassilis Atsalos, Vassilis Katsaros, „*Checklist*” de la *collection de manuscrits grecs...*, 1994, p. 41.

¹⁸ Cf. Боряна Христова, Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи от Центъра за славяно-византийски проучвания «Проф. Иван Дуйчев» към Су «Св. Климент Охридски» XIV-XIX в.*, Series catalogorum, 2000, c. 153.

¹⁹ Cf. Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 226.

Despre formatul cărții scrie și Emmanuel Moutafov în anul 2001. Citând la n.a. 257 o sursă bibliografică ulterioară „*Checklist*”-ului din anul 1994 (Славянски, гръцки и ориенталски ръкописи от сборката на Центъра за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев”, С., 1988, c. 30), la el informația este diferită, conform căreia manuscrisul ar fi format „*din II + 58 + II foi de hârtie cu mărimea de 195 x 145 mm*”. Cf. Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, pp. 187. În acest loc scrie: „*Ръкописът се състои от II + 58 + II листа хартия с размер 195 x 145 sm*”.

²⁰ Lecțiune nesigură.

²¹ În manuscris, f. 1^r: «Κόινων θεσία ἡ τη ἔρμηνια εἰς τοὺς νέους ὅπου ἐπιθίμουσι να μάθουν τὴν ζωγραφικὴν (lectiune nesigură) τεχνὴν ἐλαχιστος δούλος Χρηστόφορος Ζεφαρόβηκος καὶ του το ἠλληρηκοσερβῶν κυνος ζωγραφος». *Apud* Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 227, abb. 39. Pentru același titlu, autorul – Ivan Bentchev – citește și traduce textul din manuscris astfel: «*Κόινωνόν θεσία ἡτη ἔρμηνια εἰς τοὺς νέους ὅπου ἐπιθίμουσι ναμαθουν της ζωγραφικον τεχνην ελαχη στους δούλος Χρηστόφορος Ζεφαροβικος και του το ἠλληρηκοσερβων κοινος ζωγραφος*» // „(= *Allgemeine*

Manuscrisul este datat la începutul secolului al XIX-lea. Pentru datare, specialiștii s-au folosit de doi martori proprii codexului, și anume: filigranul hârtiei, pe care e scrisă redacția grecească, și notița marginală (în)scrisă pe pagina-verso a primei file²², și anume: « έτος 1836 »²³.

Analizând în mod comparativ doar materialul bibliografic, amplu din punct de vedere informativ, se poate trage concluzia că manuscrisul reprezintă copia grecească de la începutul secolului al XIX-lea a unei mai vechi lucrări grecești din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, atribuită pictorului Hristofor Žefarovič²⁴.

Textul propriu-zis al cărții, cel redactat în limba greacă, a fost caligrafiat de către un scriitor slav, probabil un bulgar, fiind foarte asemănător cu scrierea grecească a manuscrisului № 886 din Biblioteca Academiei Române din București. Din păcate, fiind redactat de un scriitor slav cu slabă competență în cunoașterea limbii grecești²⁵, textul prezintă erori ortografice și „probleme de itacism, o punctuație aproape inexistentă, precum și accente adăugate mai mult pentru decor. Ținând seama de aceste probleme, acest text poate fi citit și înțeles doar dacă se cunoaște bine manuscrisul din București și limbajul în care este scris”²⁶.

Erminia grecească, reprodusă – după părerea noastră – pe filele 1-55, cuprinde o sută douăzeci și unu de capitole sau paragrafe, fiind cu un număr de cincizeci de paragrafe mai scurtă decât cea din manuscrisul gr. № 886, din București. Textul acestor capitole, parțial redat în variante prescurtate, rămâne fidel redacției grecești bucureștene a lui Žefarovič. Iar indicațiile referitoare la

Erklärung oder Hermeneia für die Jungen, welche die Kunst der Malerei erlernen wollen. Von dem niedrigsten Knecht Christophoros Žefarovikis und universeller Maler des ganzen Illyrien-Serbien)”.

²² Боряна Христова, Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи от Центъра за славяно-византийски проучвания «Проф. Иван Дуичев» към Су «Св. Климент Охридски» XIV-XIX в, Series catalogorum, vol. I, 2000, с. 154, unde se spune: „За такава хронология свидетелства водният знак на основната гръцка част, датиран от 1807 г., и датата 1836 г. на гръба на предната титулна страница...”*.

²³ Despre acest *post-scriptum* amintește și Emmanuel Moutafov. Cf. Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 187.

²⁴ Numele de botez al artistului Žefarovič apare menționat într-o însemnare scrisă la sfârșitul Erminiei lui Zaharia Petrovič, lucrare tradusă din limba greacă în anul 1836, și „care spune: «Și noroc / sănătate de la Domnul domnului kir Hristio».” În continuare autorul conchide, zicând: „pictorul traducător ne conduce la primul nume al autorului protografului grec, care pentru citirea noastră – bulgară, n.n. – se citește în varianta «Hristofor». Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, pp. 186-7, unde se spune: «Интерес представлява и края на ерминията, който гласи: „И здравствуй от Господе кириу кир Христю”. Така преводачът зограф ни насочва към малкото име на автора на гръцкия протограф, което за нас разночетене на името „Христофор”».

²⁵ Emmanuel Moutafov nu exclude posibilitatea unor erori de lectură și de scriere în textul grecesc, deoarece scriitorii slavi aveau unele incompetențe în cunoașterea acestei limbi. Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 189, unde se spune: «Условие, което е било задължително за всички балкански зографи до началото на XIX в., а и по-късно...».

²⁶ Ivan Bentechev, *op. cit.*, p. 226.

pictura pe email sunt însoțite cu desene reproduse după cele ale lui Žefarovič pe paginile f. 28^v, 29^r, 30^r, 31^r, 34^r și 48^r.

Spre deosebire de informațiile sumare oferite despre Erminia grecească, datele publicate pentru fragmentul slavon sunt mai bogate. Astfel, despre această lucrare, redusă ca lungime și fără decorații, se cunoaște că e împărțită în două părți. *Prima parte* (f. 56^{r-v} și 57^v-58^r) este aranjată ca și manuscrisul principal, având o scriere semiuncială, caligrafiată cu cerneală neagră și cu o tendință spre cursiv. Cerneala roșie e folosită doar pentru rubricile separate, pentru inițiale și pentru numele sfinților zugrăviți. *A doua parte* (f. 58^v-59^r) posedă și ea o scrisoare semiuncială, redactată de o altă mână, cu cerneală neagră. Scrisul este foarte dezordonat (strâmb) și nu sunt respectate peste tot liniile orizontale ale rândurilor.

Conținutul acestui fragment reprezintă o cazanie pentru reproducerea și pictarea imaginilor de sfinți.

Deși originea manuscrisului este necunoscută²⁷, totuși – conform opiniei lui Ivan BENTCHEV – se crede că această Erminie provine din orașul Samokov și, în anul 1987, a intrat împreună cu o parte dintr-o colecție de codexuri grecești în fondul de manuscrise al bibliotecii Centrului de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev” din Sofia, Bulgaria, unde se află și astăzi înregistrată la cota Cod. D. Gr. 381²⁸.

II.4. Erminia B.04 (Erminia II 843). Conform informației sumare oferite de Emmanuel Moutafov, acest manuscris reprezintă o Erminie din anul 1826²⁹. Sursa bibliografică nu explică ce semnifică termenul „II 843”.

Emmanuel Moutafov afirmă că manuscrisul a aparținut Institutului Național de Arheologie și Muzeu [bul. АИМ]³⁰ din Sofia, și a fost depus la Galeria Națională de Artă [bul. НХГ]³¹ din aceeași localitate, în anul 1963, „împreună cu alte documente ale familiei Zografu”³².

II.5. Erminia B.05 (Erminie anonimă)³³. Manuscrisul reprezintă o copie completă și exactă a Erminiei lui Dionisie din Furna. Cartea conține 475 de pagini cu dimensiunile de 17,5 cm x 24 cm, fiind datată în anul 1828.

Textul redacției este scris în limba greacă, iar aranjarea paragrafelor sau a „rețetelor” este similară („este aceeași”) cu conținutul Erminiilor pictorilor

²⁷ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 187, n.a. 258.

²⁸ Боряна Христова, Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи...*, 2000, с. 155.

²⁹ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 123.

³⁰ <http://www.naim.bg/>.

³¹ <http://www.nationalartgallerybg.org/>.

³² *Ibidem*, unde autorul zice: „На АИМ е принадлежала и ерминия II 843 от 1826 г., която е постъпила през 1963 г. в НХГ заедно с други документи от Зографския род.”

³³ Атанас Шаренков, *Технология И Техника На Възрожденската Живопис. Възрожденката Икона*, Издателство Наука и Искуство, София, 1992, с. 10, [col. 1].

bulgari. Atanas Șarenkov, consideră că această corespondență a paragrafelor „*dă posibilitatea să facem câteva comparații atunci când identificăm termenii și să vedem niște schimbări în traducerea lor*”³⁴.

În anul 1992, când Atanas Șarenkov își publica lucrarea sa despre *Tehnologia și tehnica picturii Renașterii* [bulgare], manuscrisul era proprietate privată.

II.6. Erminia B.06 (*Erminia* lui Liubomir Galizov). Citându-l pe Asen VASSILIEV, Emmanuel Moutafov menționează în anul 2001 despre Erminia din anul 1828 aflată în colecția privată a lui Liubomir Galizov din orașul Sofia, Bulgaria. În stadiul actual al investigațiilor nu se cunosc alte informații despre acest codex bulgăresc.

II.2.7. Erminia B.07 (*Erminia* zugravului Dupniști sau *Erminia* unui zugrav din Dupnița)³⁵. Codicele reprezintă o Erminie scrisă între anii 1828 și 1830. Manuscrisul „*conține 155 de file, dintre care 30 lipsesc*”³⁶ și are dimensiuni de 17 cm x 20,3 cm.

Conținutul cărții cuprinde rețete copiate după anumite paragrafe ale Erminiei lui Dionisie din Furna (*prima parte*) și după surse occidentale (*a doua parte*). De asemenea, o *a treia parte* de rețete aparține autorului.

În anul 1992 manuscrisul era proprietate privată. Mai mult, o copie reprodușă după această Erminie a pictorului (din) Dupnitza – după cum ne informează Emmanuel Moutafov³⁷ – o deținea Atanas Șarenkov (1943-1992)³⁸.

II.8. Erminia B.08 (*Erminia* lui Ioannis Konstantinou)³⁹. Manuscrisul reprezintă o *Carte de pictură* scrisă în orașul Samokov și datată în anul 1831.

În publicația lui Ivan Bentchev apar și alte informații despre acest manuscris, autorul precizând că le-a obținut prin bunăvoința colegilor lui bulgari. Astfel, codexul ar fi – conform opiniei lui – „*cel mai vechi volum de pictură bulgăresc, de tipul Petrovič, Jovevič și Cod. D. slavo 39*”⁴⁰. Cu o paginație nouă a filelor,

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 9, [col. 1].

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 123.

³⁸ http://www.artprice.bg/autor_details.php?act=data&elem_id=195.

Cf. sursei, Atanas Șarenkov (n. 21 Noiembrie 1943, în Asenovgrad – † 30 iulie 1992, în Sofia) a fost un artist bulgar – pictor și restaurator, tehnolog al picturii și al picturii murale.

Atanas Șarenkov a absolvit în anul 1969 Academia de Artă „Иля Е. Репин”, secția pictură, din St. Petersburg, avându-l ca profesor pe Й. Серебряный, iar restaurarea și conservarea la Ermitaj sub îndrumarea lui С.Ф. Коньонков. El a lucrat apoi ca restaurator la Patriarhia Bulgară în Muzeul Central Bisericesc de Istorie și Arheologie între anii 1969-1976, predând din anul 1973 la Academia de Artă din Sofia. În anul 1983 și-a susținut teza de doctorat cu titlul: „*Tehnologia și tehnica icoanei Renașterii* [bulgare]”. Spre sfârșitul vieții, începând din anul 1991, a fost profesor docent de tehnologie și tehnică de pictură și pictură murală la Academia de Artă din Sofia.

³⁹ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 125.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 233: „*die ich von bulgarischen Kollegen bekam*”.

însemnată cu creionul, manuscrisul lui Ioannis Konstantinou a aparținut pictorului bulgar de icoane Nikola Obrazopisov (1828-1911) din Samokov, care a lăsat următoarea adnotație: «*Erminija. Trudoljubnost ot Joanikija Konstantinovič nadležit Nikola Ivanova Obrazopisova. Sej tetrad istolkova se ot grečeskij jazyk ot Joanikija Konstantinovič, narecen Greko ot Joannina grada v polza na ikonopiscem. Leto 1831 uulta. Samokov*»⁴¹.

Atribuit lui Ioannis Konstantinou din Iannina, manuscrisul-copie – o traducere din limba greacă a lui Ioanichie Konstantino(vič) – a fost o vreme în proprietatea lui Nikola Ivanov Obrazopisov. Ulterior, codicele ajunge în colecția profesorului Vassil Zachariev din Sofia⁴²; astăzi – după cum menționează Ivan Bentchev – această carte se găsește în Fondul 1510, op. 1, al Arhivei Centrale Istorice de Stat [bul. ЦДА]⁴³ din Sofia, unde are cota Cod. arch. ed. 182.

II.9. Erminia B.09 (Cod. D. Slavo 38)⁴⁴. Codexul D. Slavo 38 reprezintă Erminia copistului și pictorului de icoane Gheorghe Damianov din orașul Samokov, deoarece, conform însemnării finale a scribului de pe f. 253^r, «*Această carte a fost copiată de Gheorghe Damianov Zugrav*» în anul 1832 (= 1832)⁴⁵, cu adosuri din anul 1843 și 1878⁴⁶. Manuscrisul bulgăresc conține „I+268” de file ale

⁴¹ *Ibidem*, p. 233: «*Hermeneia. Fleißige Arbeit des Joanikij Konstantinovič, gehört Nikola Ivanov Obrazopisov. Dieses Heft wurde aus dem Griechischen von Joanikij Konstantinovič, genannt Greco, aus der Stadt Iannina, zum Nutzen der Ikonmaler im Jahre 1831 in Samokov übersetzt...*».

⁴² Analizând Erminia lui Zacharij Petrovič, cercetătorul Ivan Bentchev face referire și la Erminia lui Ioannis Konstantinou, din 1831, precizând în plus faptul că acest manuscris, „care se regăsea înainte, încă din anii 1920, în colecția prof. V. Zachariev” ar fi apărut „cu câțiva ani înainte de transcrierea lui Petrovič, în cazul în care este de asemenea vorba de un Protograf, reprezentând astfel cea mai veche traducere în limba bulgară, sau compilație de surse grecești mai vechi: Dionisie, Žefarovič, și alții”. Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 233, unde scrie: „*Konstantinows Hermeneia ist wohl, falls es sich um einen Protograph handelt, um wenige Jahre früher als die Abschrift des Petrovič entstanden und stellt somit die früheste bulgarische Übersetzung oder Kompilation älterer griechischer Quellen dar: Dionysios, Žefarovič.*”

⁴³ Централен Държавен Архив /ЦДА/ Адрес: 1000 София, ул. „Московска” № 5. <http://www.archives.government.bg/index.php?lang=bg&page=12>.

⁴⁴ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Боряна Христова, Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи...*, 2000, с. 118-24. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat ulterior și eforturile noastre personale.

⁴⁵ Informație acceptată și de savantul bulgar Asen Vassiliev, care zice: „*Erminija na живописците от Рензовско-Зографския род, от Георги Дамянов 1832 г. с 264 листа (23,5 на 17,3 см), запазена в Университетската библиотека в София*¹¹ (ръкопис)...”. Asen Vassiliev, *Erminii • Технология И Иконография. 96 цветни репродукции с увод обяснения и речници*, Издателство „Септември”, София, 1976, с. 27.

Ivan Bentchev datează și el manuscrisul în anul 1832 (p. 114), dar în alt loc al lucrării sale (p. 125) domnia sa este de acord cu datarea codexului între anii 1832-1843 (după Lozanova, p. 43). Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 114, 125 (vezi n.a. 478).

⁴⁶ Cf. Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 114.

căror dimensiuni au valorile de 17,2 cm x 19 cm, (14 cm x 19 cm), aliniat cu optsprezece linii pentru fiecare pagină.

Hârtia foilor din manuscris este de culoare crem, netedă, subțire și fără filigran; pe alocuri, în colțul drept, are aplicată o șampilă seacă. Caietele sunt compuse în mod diferit, de la 2, 3, 4 până la 5 file îndoite în două. Numerotarea originală a filelor acestui codex este parțial păstrată în colțul din dreapta-sus a paginii și începe cu cea de a unsprezecea filă, arătând prin acest lucru că primele zece file ale manuscrisului au fost adăugate ulterior. Prin urmare, între numerele de pagină și, implicit, ale rubricilor din conținutul cărții și numerotarea actuală, scrisă cu creionul în colțul din dreapta sus a foii, este o diferență. Filele 1-7, 10, și 261-268 sunt lăsate „în alb”.

Manuscrisul păstrează legătura originală din piele roșie și scoarțe din scândură. Coperta posterioară are fixate pe spate trei sprijinitoare (*bind-uri*) principale și două secundare. Pe suprafețele învelitorilor din piele sunt imprimate rame dreptunghiulare. Închizătoarele din piele ale copertelor sunt păstrate parțial, la fel ca și capătul lor metalic.

Redacția în limba bulgară a manuscrisului arată o caligrafie cursivă cu semne diacritice des folosite (două feluri de *spirite* și tot atâtea feluri de *accente*). Textul este scris cu cerneală de culoare brun-închis, astăzi decolorată. Diferite rubrici sunt caligrafiate cu chinovar, iar, începând cu f. 147^v, această culoare roșie nu se mai folosește. Ortografia întrebuințată este caracteristică limbii contemporane bulgare, puternic însă „afectată” de influențele slavonei bisericești. Rubricile și majusculele sunt scrise cu cerneală roșie, astăzi decolorată.

Manuscrisul este decorat cu desene efectuate în creion, precum urmează: **F.** **I^r**: Schița-bust a icoanei Sfântului Panteleimon și inscripția: «**СѢТЪ Р. МСЧ. ПАНТЕЛЕИМОНЪ**». **F. I^v**: Icoana-bust a Sfântului Ioan Botezătorul și alături inscripția numelui său: «**СѢТЪ ПР. ІѠАНЪ КРѢ(С)ЕЛЪ**», iar jos pe filacteriul său scrie: «**ПОКАИТЕ СѢ, ПРИБЛИЖИ Ц(С)РѢВІЕ НБ(С)НОЕ**» // < Pocăiți-vă, că s-a apropiat împărăția cerurilor >. **F. 253^f**: Vinieta de final cu ornament geometric-floral și cu dată. **F. 259^v**: Portretul statuar al unui sfânt înfățișat în veșminte arhieresti, ținând în mână o carte deschisă. **F. 260^v**: Desenul neterminat al unui evanghelist, așezat lângă o masă cu călimară și ținând în mână un filacteriu.

În afară de desene, codexul cuprinde „o parte bine documentată, detaliată, de iconografie și 52 de paragrafe de tehnică picturală, scrise de Dionisie”⁴⁷. Conținutul manuscrisului se prezintă pe scurt, în felul următor: **F. 8^v-9^f**: Rețete ulterioare (după părerea lui Ivan Bentchev, acestea aparțin lui Gheorghe Zografski,

⁴⁷ *Ibidem*, p. 115, unde se spune: „enthält einen ausführlichen ikonographischen Teil und 52 maltechnische Paragraphen nach Dionysios”.

fiul lui Gheorghe Damianov)⁴⁸. **F. 11^r-14^v**: *Tabla de materii* a conținutului. Ultimele trei rubrici din *Tabla de materii* nu au numerotare originală, ele fiind așezate pe foile f. 245-253, ale căror numerotare este cea nouă (adică, cea actuală după numărul de file). **F. 15^r-38^v**: Partea tehnologică⁴⁹. **F. 39^r-252**: Partea iconografică. **F. 253^r**: Pe această pagină, decorată central cu o vinieta finală, se termină textul propriu-zis al Erminiei cu următoarea însemnare de scrib: «*Прпеніса сія книга Георги Даміановъ Зографъ*».

În vinieta decorativă este înscris anul «*ѿѿѿѿ*» (= 1832), iar în jurul desenului ei este caligrafiată des întâlnita formulă finală: «*Конецъ и богу слава аминь*». Acest an, însă, nu corespunde cu cel indicat în josul din stânga⁵⁰ al f. 1^r: «1843»⁵¹, care inițial, a fost însemnat cu creionul și după aceea întărit cu tuș. După opinia cercetătorilor bulgari contemporani, nu se știe exact dacă anul 1843 a fost înscris de Gheorghe Damianov însuși sau nu.

Originea manuscrisului este indicată de ștampila eliptică a iconografului și pictorului Gheorghe [bul. Георге Иконописец и живописец]⁵², aplicată pe f. 1^r, în partea superioară a paginii. Probabil, acesta este nepotul lui Gheorghe Damianov,

⁴⁸ Cercetătorii bulgari contemporani indică doar prima rețetă „*Pentru facerea ambolului*”, despre care se arată că textul rețetei este scris „*cu cerneală mov, care se deosebește de cerneala...*” cu care este redactat textul propriu-zis al codicelui. Боряна Христова, Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи...*, 2000, с. 119, unde scrie: „*Лл. 86-9: Указание „За правене на Амболъ”, изписано с лилаво мастило, различно от основния цвят на мастилото...*”.

Referitor la fiul zugravului, Ivan Bentchev zice: „*Sieben maltechnische Paragraphen (§ 1-5 und 60-61) hat wohl der Sohn von Georgi Damjanov, Georgi Zografski, 1878 hinzugefügt...*”. Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 114.

⁴⁹ *Apud* Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 115. În alt loc, la p. 125, autorul arată că partea tehnologică se întinde pe „*foile 8-9, 39-78 și cuprinde 67 de rețete, toate după Erminia lui Dionisie, în afară de 5 rețete proprii (?) și adăugate mai târziu la început*” // „*dazwischen die Maltechnik auf fol. 8-9, 39-78; beinhaltet 67 Rezepte, alle nach der Hermeneia des Dionysios, bis auf 5 eigenständige (?) und später hinzugefügte am Anfang*”.

Această afirmație – după părerea noastră – o contrazice pe cea spusă tot de el la p. 114, unde arată: „*... und 52 maltechnische Paragraphen nach Dionysios. Sieben maltechnische Paragraphen (§ 1-5 und 60-61) hat wohl der Sohn von Georgi Damjanov, Georgi Zografski, 1878 hinzugefügt...*”.

⁵⁰ Analizând imaginea publicată, noțiunea de „stânga”, desemnată de autori, reprezintă stânga cititorului. Același lucru se poate și despre noțiunea de „dreapta”, amintită în text, ca fiind dreapta cititorului.

Aceste precizări au fost făcute cu scopul de a limpezi descrierea textuală, fiindcă – după cum se știe – noțiunile de „stânga” și de „dreapta” sunt concepte relative care impun, de fiecare dată atunci când sunt utilizate, o referință de bază.

⁵¹ Anul apare la sfârșitul însemnării: «*Зографъ Г. Даміановъ 1843 годъ*». *Apud* Боряна Христова, Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи...*, 2000, Табл. LVIII.

Cf. Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 115.

⁵² *Ibidem*, «fol. 1 Stempel: „Georgi Zografski ikonopiseec živopiseec”».

Г.Я. Зорграфски, împreună cu care Asen Vasilev a vizitat la data de 30 mai 1942 biserica Sfântului Panteleimon din orașul Veles [bul. Велес]. Probabil, după această vizită Erminia a fost dăruită Bibliotecii Universitare, fiindcă ștampila de inventariere a manuscrisului aparține anului 1943.

Astăzi, Erminia lui Gheorghi Damianov se află în colecția de manuscrise a bibliotecii Centrului de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev” din Sofia, având referința de catalog Cod. D. Slavo 38 (cat. № 26)⁵³.

II.10. Erminia B.10 (Cod. D. Slavo 39)⁵⁴. Considerată o Erminie „de tipul *Žefarovič-Petrovič II*”⁵⁵, manuscrisul reprezintă un *Tratat tehnologic al picturii de icoane* și este atribuit pictorului Atanas N. Karastoiarov (1822-1880)⁵⁶ din orașul Samokov, fiind datat în prima jumătate a secolului al XIX-lea⁵⁷.

Păstrat într-o stare de conservare bună și fără lipsuri, codexul – în format *in quarto* (4°) – este alcătuit din „I+94” file din hârtie și are dimensiunile de 17,3 cm x 24,7 cm. Din punct de vedere dimensional, fila a 14-a este mai mică decât celelalte. Hârtia filelor este bine păstrată, groasă, gălbuie la margini, păstrând aspectul original – de alb – la centru, și are ca filigran „*scutul cu lună și litera suplimentară W*”⁵⁸.

Legătura codexului este cea originală. Scoarțele, cu dimensiuni mai mari decât cele ale filelor, au o formă dreptunghiulară și sunt din „*carton cu pânză de legat cărți*”⁵⁹; copertele sunt acoperite cu hârtie ornamentată, care are aspect de marmură. Cotorul, cu trei *bind*-uri artificiale, și colțurile acestor coperte sunt din piele roșie; cotorul blocului de carte nu are *capitalbanduri*. Cele două *forzațe* ale legături (*primul forzaț* – prima filă a primului caiet; *al doilea forzaț* – ultima filă a ultimului caiet) sunt originale. Acestea sunt ornamentate plastic, fiind stropite cu culoare albastră. Cartea nu are închizători.

Multe dintre paginile manuscrisului sunt nescrise (f. 1^{r-v}, 2^v, 3^r-6^v, 8^v-13^v, 27^r-31^v, 35^v-39^r, 46^v-47^r, 62^r, 65^v-66^r, 68^r-69^r, 70^r, 71^v-79^v, 80^v-94^v). În schimb, cele cu

⁵³ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 123.

⁵⁴ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Боряна Христова, Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи...*, 2000, с. 124-30. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care – alături de eforturile noastre ulterioare – a contribuit în mod substanțial, pentru textul slavon, și monahia Anastasia (Angela Mitric), viețuitoare în obștea Mănăstirii Christiana din București.

⁵⁵ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 316.

⁵⁶ Асен Василиев, *Ерминиш...*, 1976, с. 127.

⁵⁷ Боряна Христова, Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи...*, 2000, с. 125. Datarea Erminiei s-a făcut prin analiza filigranului hârtiei și prin compararea acestuia cu cel din Manuscrisul „Nikolaev 1052” despre care se știe că e din perioada anilor 1833-1834.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 124.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 125.

text au scrisoarea repartizată pe 23 până la 26 de rânduri aliniată cu *mastara*, iar oglinda acestor pagini nu are o suprafață constantă, ci posedă dimensiuni variabile.

Fără decorații, textul manuscrisului este caligrafiat în mod cursiv. Ortografia și verbul scrisorii sunt specifice limbii bulgare moderne în care se regăsesc elemente preluate din slavona bisericească. De asemenea, în titlurile paragrafelor sunt uzitate atât cuvinte slavone cât și slove grecești.

Conținutul manuscrisului – așa cum s-a afirmat mai sus – este cel al unei Erminii tehnologice în care sunt cuprinse diverse rețete și indicații de zugrăvire.

Fără a i se cunoaște precis autorul, acest manuscris a fost dăruit *Bibliotecii Școlii de Educație Superioară* (astăzi *Biblioteca Centrală Universitară*)⁶⁰, din Sofia, în anul 1899⁶¹ de către Ivan Karastoianov din Samokov, care l-a moștenit de la familia sa. Din anul 1988, manuscrisul face parte din colecția bibliotecii Centrului de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev” din Sofia (cat. № 27)⁶².

II.11. Erminia B.11 (*Erminia* lui Zacharij Petrovič de la Tresonce)⁶³.

Conform afirmațiilor lui Asen Vassiliev, codexul lui Zacharij Petrovič de la Tresonce conține de fapt două Erminii, scrise de doi autori diferiți, și anume: *Erminia Petrovič I*, datată în anul 1834, și *Erminia Petrovič II*, din anul 1838.

Pe ansamblu, manuscrisul întreg este alcătuit din 177 de file, cu dimensiunile de 14,02 cm x 19,07 cm.⁶⁴ Hârtia filelor este marcată cu linii și are semne de apă: *IMC*. (majuscule latine) și *leul care pășește de la stânga la dreapta cu corpul în profil, iar capul, întors frontal* (imagine figurativă). Foile sunt trasate cu tăișuri pe 24 de linii sau rânduri. Lipsesc nouă file. Pentru primele 57 de file lipsește paginația; numerotarea foilor începe cu cea de a 58-a filă inclusiv și se întinde pe

⁶⁰ <http://www.libsu.uni-sofia.bg/history.html>.

http://www.libsu.uni-sofia.bg/history_en.html.

⁶¹ După opinia noastră, abrevierea anului – «'99», inclusă în notița de donație scrisă pe f. 1^r, corespunde anului 1899, fiindcă se exclude în mod logic atât anul 1799, care este *ante* 1836, cât și 1999, de vreme ce în anul 1988 manuscrisul figurează deja în colecția Centrului de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev”, din Sofia. Aceeași idee am regăsit-o și la Атанас Шаренков, *Технология...*, 1992, c. 10.

⁶² Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 121.

⁶³ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Асен Василев, *Erмини...*, 1976, c. 167-71. Realizată prin eforturi personale, traducerea textului a fost corectată de domnișoara dr. Lora Nenkovska. Cf. Атанас Шаренков, *Технология...*, c. 8, [col. 2].

⁶⁴ *Ibidem*, unde valorile dimensionale ale paginilor sunt puțin mai mari: 14,2 cm x 19,7 cm. Aici se spune că manuscrisul are „234 de pagini (177 foi)”. Acest dezacord este lămurit de Ivan Bentchev care arată că e vorba de „234 de pagini scrise” – probabil, numerotate. Tot el afirmă că „Paginația originală este neregulată și lipsește pe alocuri. Unele foi de la început sunt cel mai probabil numerotate cu creionul, de către Vassiliev”. Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 234: „Die originale Paginierung ist unregelmäßig und fehlt stellenweise. Einige Blätter am Anfang sind wohl von Vassiliev mit Bleistift nummeriert”.

parcursul a o sută douăzeci de foi, cu cifre arabe. În unele locuri, unele numere sunt omise sau au fost devansate (p. 189-194), astfel încât sunt marcate 234 de pagini dintr-un total de 120 de file.

Cartea este legată în coperte din carton solid, cu învelitori din piele neagră. Suprafața ambelor coperte este imprimată în relief cu rame decorative și cu viniete; cele de pe coperta anterioară fiind mult mai complexe. Pe prima copertă, la mijlocul învelitorii, în romboidul ramei, este imprimată imaginea *Născătoarei de Dumnezeu cu doi sfinți*, iar pe cea din spate – scena cu *Răstignirea lui Iisus Hristos*.

Prima fila a fost lăsată de scriitor „în alb” (nescrisă). În anul 1976, când Asen Vassiliev descria manuscrisul, prima foaie era ruptă pe jumătate și pe suprafața ei s-au scris mai târziu observații sau notițe în creion, printre care se menționează: „*Erminie, scrisă de Hristo Mihailov, zugrav din orașul Samokov*”⁶⁵.

Începând cu cea de a doua filă a manuscrisului debutează textul primei Erminii („Petrovič I”). Fără prefață, pe cinci file și o pagină (11 pagini) este scris *Tabloul sinoptic*⁶⁶ al conținutului cărții, „*de fapt a acelei părți, care este înscrisă de la fila cincizeci și opt până la sfârșit*”⁶⁷. Pe f. 7 (p. 13)-58 se cuprinde textul primei Erminii, care începe cu rețeta «Lac verde». Se continuă mai departe cu „*cincizeci și patru de norme (rețete) pentru vopsele și lacuri, și apoi le urmează 54 descrieri despre chipuri de sfinți. Fără a fi sfârșită, această erminie a fost lăsată*”⁶⁸ neterminată. În continuare, de o altă mână, sunt înscrise alte patru rețete de vernisuri și note scrise la întâmplare de mâini diferite.

Începând cu f. 58^r, debutează textul celei de a doua Erminii.

Erminia lui Zacharij Petrovič de la Tresonce a aparținut lui Asen Vassiliev care, în anul 1976, i-a publicat textul în cea de a doua parte a lucrării *Ермини и технология и иконография*. Ulterior – după cum relatează Ivan BENTCHEV și Atanas Șarenkov – codexul va ajunge în proprietatea Galeriei Naționale de Artă

⁶⁵ «*Ерминия, писана от Христо Михайлов, зограф от гр. Самоков*». Asen Василиев, *Ермини...*, 1976, c. 167.

⁶⁶ Expresia traduce termenul german „Inhaltsverzeichnis” // < *cuprins, index, tablă de materii* > care aparține lui Ivan Bentchev. Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 234.

⁶⁷ Asen Василиев, *Ермини...*, 1976, c. 167.

⁶⁸ Unele informații introductive despre manuscris, oferite de Asen Vassiliev, rămân în dezacord cu cele tipărite ale *Erminiei lui Zacharij Petrovič*. Ceea ce s-a găsit în volumul său publicat în anul 1976, corespunde cu cele relatate analitic de cercetătorul Ivan Bentchev, care – ca și noi – arată că partea tehnologică a primei Erminii are 58 de paragrafe, scrise înainte de partea iconografică, la care se adaugă cele încă 6 rețete ulterioare, așezate la final.

Acest dezacord, ca și multe altele, s-ar putea lămuri numai dacă se va analiza manuscrisul în mod direct!

[bul. HXГ] din Sofia, unde este păstrat până astăzi în cripta bisericii *Sf. Alexandr Nevski*, „I K, Inv. № 330, nop. №. 3003”⁶⁹.

Mai mult, Emmanuel Moutafov aduce o lămurire suplimentară despre locația actuală, și anume: „*Erminia tradusă și publicată de Zachary Petrovic este situată la filiala de „Artă bulgară veche” – (Galeria Națională de Artă, Sofia, 3003)*”⁷⁰.

II.12. Erminia B.12 (Cod. D. Slavo 23)⁷¹. Intitulat „*Erminia lui Hristo Jovevič*”, manuscrisul reprezintă o *Carte de pictură* complexă, scrisă și datată între anii 1836-1838⁷².

Codexul este alcătuit din 137 de file din hârtie, cu dimensiuni de 14,5 cm x 20 cm. Fiecare pagină prezintă un câmp textual sau o *oglinďă* (11 cm x 15 cm)⁷³ cu 20 de rânduri.

Hârtia cărții are culoare crem și este subțire. Fiind de producție industrială, nu are semne de apă sau filigrane. În format *in folio* (2°), blocul cărții este alcătuit din *tetrade* sau fascicule de tip *quaternion* (4^{on})⁷⁴. Începutul fiecărui caiet este indicat printr-o cifră scrisă pe prima filă la mijlocul părții inferioare a paginii. Manuscrisul păstrează paginația originală, înscrisă cu cifre arabe, începând cu f. 11 exclusiv. Filă 114^v a rămas „în alb” (necompletată).

Păstrat într-o stare bună de conservare, manuscrisul are coperte din carton, cu învelitori din piele neagră. Suprafața exterioară a copertelor este modelată plastic cu o decorație imprimată în relief și poleită cu aur și argint, ale cărei ornamente sunt alcătuite din motive vegetale și rozete.

⁶⁹ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 114. Cf. Атанас Шаренков, *Технология...*, с. 8, [col. 2].

⁷⁰ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 122: „*ерминия на Захарий Петрович се намира във филиала за „Старо българско изкуство” – (HXГ, София, 3003)*”.

⁷¹ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи от Самоков*, София, 2002, с. 60-64. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat ulterior eforturile noastre personale.

⁷² Асен Василиев, *Ermini...*, 1976, с. 27. Tot aici, cercetătorul bulgar face și o sumară prezentare a cărții, spunând: „*Erminia на Христо Йовевич, поч. 1872, живописец от Самоков, запазена в Музея на Възраждането в Самоков, писана и датирана 1836 и 1838 г. На стр. 250 е заглавие: „Ерменія или наука изографическа, част Втора за вернико сандалозин написася сѣя ерменія руком Х. Йовевич по усердию ею на 1838”*. Листове 17 на 21,5 см. Изглежда, че той е онаследил тази ерминия, която е вариант на... ерминия на Захари Петрович...”.

În schimb, Атанас Шаренков scria în anul 1992 că „*Manuscrisul este din anul 1838, conține 248 de pagini cu format 20,5 x 15 cm...*”. Атанас Шаренков, *Технология...*, с. 8, [col. 1].

Exemplificând și enumerând, amintește în treacăt despre această Erminie și savantul Emmanuel Moutafov, zicând: „*Erminията на Христо Йовевич от 1836-1838 г. се намира в Музея на гр. Самоков*”. Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 123.

⁷³ Alte valori pentru oglinda textului (circa 111 mm x 160 mm) găsim la Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 301.

⁷⁴ © D. Muzerelle, I.R.H.T., Paris, 2002. <http://vocabulary.irht.cnrs.fr/pages/vocab1.htm>.

Fiind vorba de o Erminie bulgaro-slavă, de tipul celei lui Ioannis Konstantinou (1831), a lui Petrovič II și a Cod. D. Slavo 39, textul cărții este scris de un singur autor, în limba bulgară modernă cu slavonisme bisericești și termeni grecești. Slovele scrisorii sunt caligrafiate cursiv. Sunt utilizate parțial accente, se remarcă semne supra-lineare și se resimte „*recurența unor cuvinte*”⁷⁵, cum ar fi, de pildă, „*кyстоси*” // < custode/curatori >.

Scrisoarea textului este sofisticată, cu supra-titluri și inițiale decorate cu elemente vegetale baroce. Culorile întrebuințate sunt specifice lui Hristo Jovevič, și anume: roșu, violet și verde. Titlurile sunt scrise cu cerneală roșie spre violet. Pe paginile cărții se întâlnesc frontispicii, viniete și indicatori. Localizând și enumerând, s-ar putea cita unele decorații, și anume: **F. 1^r**: Frontispiciu sub formă de butonieră, desenat și pictat ca ilustrație ornamentală înainte de conținutul manuscrisului; **F. 11^r**: Compoziție simetrică decorată cu pensula în roșu și violet și asemănătoare cu cea de pe f. 27^v, dar nefinalizată; **F. 6^r, 12^r, 19^v, 24^v, 122^r**: Frontispicii mici cu motive florale; **F. 6^v, 27^v**: Vinieta finală, asemănătoare cu cea de tip *à la franc* sau butonieră; **F. 17^r**: Vinieta finală sub formă de mugur de nalbă; **F. 107^v**: Vinieta finală cu motive vegetale; **F. 23^v, 24^r, 25^r**: Inițiale construite din forme vegetale și flori înflorite; **F. 63^r, 112^v**: Indicatori sub formă de scoici, desenate pe spațiul lăsat liber al oglinzii paginii.

Având înserate desene, cuprinsul manuscrisului se prezintă, pe scurt, astfel: **F. 1-3**: Însemnări și un desen („bust de femeie”). **F. 3-9^v**: *Tabla de materii* a manuscrisului. **F. 11^r-25^v**: *Prima Erminie*. Mai restrâns, primul volum al codexului conține referințe iconografice, fiind aceeași cu cea care a fost editată de către Asen Vassiliev – scrisă de către Zaharij Petrovič, așa-numita Petrovič II. Rezumativ, *prima parte* conține o listă cu 31 de praznice, cu nume de iconografi, de psalți și de învățători, de sfinți stâlpnici, cu inscripții corespunzătoare scenei *Intrării în Templu*, cu texte pentru Arhanghelul Gavril, cu inscripții pentru încheierea construcției unei biserici, cu Numele lui Iisus Hristos și al Născătoarei, un desen al Sfintei Treimi cu cete îngerești și, în sfârșit, cu texte menite a fi scrise pe papirusurile profeților. Urmează zece paragrafe atribuite lui Anonymus „Despre dimensiuni”, conținând indicații referitoare la proporții: Despre proporțiile chipului lui [Iisus] Hristos, ale Maicii Domnului, ale sfinților tineri și bătrâni, diferite măsuri pentru cei ce stau pe tron, pentru cei ce sunt așezați și scriu, pentru prunci, adolescenți, cai, un discurs pe scurt și o măsură mai ușoară⁷⁶. Erminia se termină cu formula de final: «*Конец и Богу слава. Амин*», dar cu diferența că la Jovevič lipsește data de „31 mai 1835”, pe care manuscrisul lui Petrovič o are. În continuare, urmează cea a doua *Erminie a lui Jovevič*, care se sfârșește cu

⁷⁵ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 301.

⁷⁶ Cf. *Ibidem*.

obișnuita formulă de final: «Конец и Богу слава. Амин». Într-un mod cu totul curios și nemaiîntâlnit, titlul celei de a doua Erminii este consemnat de scriitor spre finalul cărții, pe f. 134: «Ерменія или наука изографическа. Часть Вторая за вернико сандалозію. Написáся сія ерменія руком Х. Іовевич по усърдіи егò на 1838...». Pe f. 135 (probabil, de o altă mână) sunt adăugate încă două rețete pentru vernis (bineînțeles „poleitură din șelac”).

„Erminia lui Hristo Jovevič „este proprietatea Muzeului orașului Samokov, Nr. 1732”⁷⁷.

II.13. Erminia B.13 (Erminia lui Zaharij Zograf). Emmanuel Moutafov menționează faptul că „Institutul de Arheologie și Muzeu – din Sofia – posedă „Erminia lui Zaharij Zograf” (AIM, Inv. № 11, opis 5), scrisă între anii 1844 și 1852”⁷⁸.

II.14. Erminia B.14 (Erminia lui Dimităr hagi Jovanovič Smrikar)⁷⁹. Intitulat „Erminia sau „instruirea de artă” a lui Dimităr hagi Jovanovič Smrikar”, manuscrisul este datat în anul 1845, conține 102 pagini, cu dimensiuni de 16 cm x 21,5 cm.

Din sumara descriere făcută de Atanas Șarenkov, Erminia conține „rețete despre vopsirea textilelor și descrierea diferitelor vopsele și soluții ca să fie obținută o gamă largă de culori”, precum și alte „informații suplimentare”. Domnia sa arăta că deși „această erminie nu se ocupă în mod direct cu problemele tehnico-tehnologice ale artei zugrăvirii, problemele expuse în aceasta sunt de un interes deosebit.”

În anul 1992, manuscrisul era în proprietate privată.

II.15. Erminia B.15 (Erminia lui Pano Vezenkov)⁸⁰. Datat mai nou în perioada 1877 – ante 1881, manuscrisul conține 210 file din hârtie. Dimensiunile

⁷⁷ Атанас Шаренков, *Технология...*, с. 8, [col. 1-2].

⁷⁸ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 123: „Археологическият институт и музей притежават „Ерминия на Захарий Зограф” (АИМ Инв. № 11, оп. 5, п. 10)”.

⁷⁹ Атанас Шаренков, *Технология...*, с. 10, [col. 2]. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat și eforturile noastre personale.

⁸⁰ *Ibidem*. Fără argumente convingătoare, savantul bulgar datează manuscrisul la mijlocul secolului al XIX-lea,

Conform domniei sale, manuscrisul „este din mijlocul secolului al XIX-lea, conține 206 de file cu dimensiuni 21 x 16,5 cm”, al cărui material tehnologic, cuprins „numai între paginile 12 și 29, ...repetă rețetele din erminia lui Dionisie”. El mai adaugă și mențiunea că „celelalte pagini sunt dedicate iconografiei”.

În timpul călătoriei noastre în Bulgaria (prima decadă a lunii Februarie, 2007), unde am vizitat orașul Sofia, am reușit să analizăm manuscrisul în mod direct. Prin bunăvoința conducerii Departamentului de manuscrise al Bibliotecii „Sf. Sf. Chiril și Metodie”, am obținut contra cost (1 euro / cadru de imagine – două pagini) o copie digitală a codicelui; desigur, o copie rămânând la bibliotecă.

cărții are următoarele valori dimensionale: 17 cm x 21,8 cm, respectiv 2,1 cm grosime⁸¹.

Hârtia manuscrisului e subțire, netedă, de culoare bej-gri și cu „semne de apă foarte clare: *ETTORE DE RITTER și blazon cu coroană, având deasupra scris PODGORA, iar dedesubt E. DE R.*”⁸² În format *in quatro* (4°), blocul cărții este alcătuit din *tetrade* sau fascicule de tip *quaternion* (4°). Cu excepția a trei caiete ([F.0], [F.1] și [F.52]), începutul fiecărei *tetrade* este indicat printr-o cifră scrisă, cu cerneală albastră, pe prima filă a caietului, la mijlocul paginii, lângă legătură. Are numerotare originală de filă (numai pe *recto*) scrisă cu cerneală roșie, cu cifre arabe, la mijlocul de sus al fiecărei pagini. Paginația începe pe f. 1, se continuă până la f. 4, apoi se reia de la început pe f. 1-206. Pagina (f. 4^v) de după *Tabla de materii* și f. 206^v sunt nescrise.

Ușor deteriorată, legătura originală se păstrează satisfăcător. Copertele au scoarțele din carton îmbrăcat cu piele doar la cotor și la colțuri. În rest, acestea sunt acoperite cu hârtie decorativă, cu aspect de marmură, modulată cromatic în tonuri de roșu și albastru. Copertele prezintă o stare de uzură avansată, mai ales la colțuri și margini. Pentru *forzațe* s-a folosit hârtie subțire, motiv pentru care primul este rupt de tot la legătură, iar celui de al doilea îi lipsește partea mobilă.

Redactat pe nouăsprezece rânduri (pe alocuri mai puține, pe alocuri mai multe – dar până la 21), textul cărții este scris de o singură mână, în peniță, cu două tipuri de cerneală: una de un albastru spre violet și alta roșie pentru *Tabla de materii*, pentru titluri și pentru câteva părți din text, cu o scriere cursivă, tipică secolului al XIX-lea. Numai textul de pe pagina f. 1^r este înscris într-un careu, trasat cu cerneală albastră; restul nu. Linii verticale pentru delimitarea părților de conținut apar numai de-a lungul *Sinaxarului*, începând cu f. 68^r și continuând cu ușoare schimbări până la f. 99^v.

Ortografia nu este constantă. Limba scrisorii este slavona bisericească, având foarte multe trăsături dialectice în gramatică și lexic; trăsături tipice pentru toată partea de sud-vest a Bulgariei, spre Macedonia. Deși culoarea roșie este ușor decolorată, totuși întreaga scrisoare a codexului este bine păstrată.

Cuprinsul cărții este o versiune slavonă a Erminiei lui Dionisie din Furna.

⁸¹ Probabil pentru carte, valori apropiate oferă și doamna Anisia Miltenova, și anume: 17 cm x 21 cm. Анисава Милтенова, *Едно тълкувание молитвата „Отче наш” в ерминия от XIX в.*, на проф. Елка Бакалова, в „Проблеми На Искуството”, 1/1999, София, с. 54-55 // < Anisia Miltenova, *Cum se tâlcuiește rugăciunea „Tatăl nostru” în erminia din secolul al XIX-lea*, pentru prof. Elka Bakalova, în „Problemele artei”, Nr. 1, 1999, Sofia, pp. 54-55 >. Asemănător domnului Atanas Șarenkov, doamna Anisia Miltenova urcă datarea manuscrisului până la începutul secolului al XIX-lea.

⁸² Анисава Милтенова, *Едно тълкувание молитвата „Отче наш”* ..., с. 54, [col. 1].

Spre sfârșitul manuscrisului, pe f. 204^v-206^r, este scrisă tâlcuirea picturală a rugăciunii „Tatăl nostru”. Această descriere nu mai este semnalată în vreo altă Erminie cunoscută din Bulgaria.

Manuscrisul nu are decorații. Cu toate acestea, scriitorul introduce în text câteva naive ornamente, cum ar fi *vineta-frontispiciu*, desenată cu cerneală roșie (f. 12^v); *vinieta finală*, schițată șerpuit (f. 79^v) și *vinieta finală*, formată dintr-un triunghi isoscel cu vârful în jos în care sunt incluse șase linii orizontale și paralele cu baza (f. 127^r), deasupra căreia stau înscrise cuvintele: «Конецъ сѣя книги». Pe f. 114^v este introdus în text un mic desen explicativ sub care scrie: «Ѡ нарѡникѠ»⁸³.

Conform și datelor oferite de Emmanuel Moutafov, „*Erminia în limba slavobisericească (№ 1347) a secolului al XIX-lea, adusă de la Veles, (apar)ținută sau copiată de Pano Venzekov*”⁸⁴ se păstrează astăzi în Departamentul de manuscrise al Bibliotecii Naționale „Sf. Sfinți Chiril și Metodie” din Sofia⁸⁵.

II.16. Erminia B.16 (Erminia lui Ivan Zogravski)⁸⁶. Intitulat „*Erminia lui Ivan Zogravski*”, manuscrisul este datat la mijlocul secolului al XIX-lea și conține 81 de file, ale căror valori dimensiunionale sunt de 15 cm x 23,5 cm.

Cartea cuprinde în ansamblul ei o culegere de desene / picturi de sfinți și compoziții din Vechiul și Noul Testament, făcute în peniță, cu cerneală și cu tuș; uneori, realizate cu pensula și cu vopsea tempera. Pe ultima filă sunt trecute descrierile unor pigmenți: „iustubeč”, „čvit” etc. și cantitatea lor în cifre.

După opinia lui Atanas Șarenkov, „*acest manuscris reprezintă un izvor mai prețios de informații privind punerea în aplicare a diferitelor modele după natură, decât ca o culegere de rețete*”⁸⁷.

Manuscrisul este în proprietatea Institutului Etnografic cu Muzeu [bul. ЕИМ]⁸⁸, din Sofia, înregistrat cu numărul de arhivă № 922 / 495.

⁸³ Grecism slavonizat. Probabil, derivă din termenul *варѡрив, оу (тѠ)* – boîte à serrer des parfums (= cutie potrivită de a strânge parfumuri). *Apud* Alexandre Charles, *Dictionnaire grec-française*, ..., p. 202, col. 1.

⁸⁴ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 123: „...ерминия (№ 1347) от XIX в., донесена от Велес, принадлежала, или преписана от Пано Вензеков...”.

⁸⁵ <http://www.nationallibrary.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0001&g=>.

Despre acest manuscris scrie sumar și Atanas Șarenkov, dar fără a menționa autorul, considerând manuscrisul anonim. Cf. Atanas Шаренков, *Технология...*, c. 9, [col. 2].

⁸⁶ Atanas Шаренков, *Технология...*, c. 10, [col. 1]. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat ulterior și eforturile noastre personale.

⁸⁷ „*Този ръкопис е по-скоро ценен източник на сведения за изпълнението на различни по характер рисунки, отколкото сборник от рецепти*”. Atanas Шаренков, *Технология...*, c. 10, [col. 1].

⁸⁸ Neavând lista cu abrevieri a lui Atanas Șarenkov, credem, după ordinea inițialelor scrise, că e vorba de Етнографски Институт с Музей при БАН // < Institutul Etnografic cu Muzeu [ЕИМ] de lângă Academia Bulgară de Științe [БАН] >. Vezi <http://hs41.iccs.bas.bg/etb/et1.htm> sau <http://ethnography.cc.bas.bg/>.

II.17. Erminia B.17 (Erminia lui Stavri K. Zograf)⁸⁹. Cu titlul grecesc Ερμηνεία της Ζωγραφικής Επιζημής⁹⁰, manuscrisul a fost copiat de către Σταβρου χ. Κ. Ζωγραφου // < Stavru hagi K. Zografu > în anul 1850.

Codexul conține 176 de file din hârtie de tip industrială și are următoarele valori dimensionale: 18 cm x 21,8 cm pentru copertă, respectiv 2,2 cm pentru grosimea cărții. Paginile filelor 1-136 sunt scrise recto-verso, iar cele de la f. 137-172 și 175-176 sunt goale (nescrise). Prima filă (f. 1) este folosită ca foaie de titlu. *Tabla de materii* a cărții se cuprinde pe f. 173-174. Manuscrisul are filele numerotate cu cifre arabe. Pe pagina de de titlu se poate observa în colțul superior al filei – spre cant – cifra 1, scrisă cu cerneală roșie.

Se păstrează legătura originală a manuscrisului. Copertele au scoarțele din carton îmbrăcat cu piele doar la cotor și la colțuri. În rest, acestea sunt acoperite cu o hârtie decorativă al cărui aspect exterior este asemănător cu cel al Erminiei lui Pano Vezenkov, cu deosebirea că aici domină culoarea albastră.

Textul cărții este scris caligrafic în peniță, cu cerneală neagră. Limba redacției transcrise este graiul grecesc. Manuscrisul cuprinde o copie după Erminia lui Dionisie din Furna.

Conform și datelor oferite de Emmanuel Moutafov, Erminia cu cota Gr. 113, care a aparținut lui Stavri K. Zograf, se găsește astăzi în Departamentul de manuscrise al Bibliotecii Naționale „Sf. Sf. Chiril și Metodie” din Sofia, Bulgaria.

II.18. Erminia B.18 (Cod. D. Gr. 412/Cod. Add. D. Bil. 1)⁹¹. Considerat în unanimitate de către specialiști ca fiind prima Erminie a lui Dičo Krăstevič, respectiv Dimităr Krăstev, alias Dičo Zograf, manuscrisul are 186⁹² de file, ale

⁸⁹ Despre această Erminie doar Emmanuel Moutafov scrie câteva rânduri, precizându-i-se doar cota și locația de păstrare. Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 124: „В ръкописния отдел на Народната Библиотека „Кирил и Методий” се съхранява една ерминия със сигнатура Gr. 113, принадлежала на Ставри К. Зограф и писана през 1850 г., която също следва предимно Дионисий...”. Aceste puține date au fost reperatele care ne-au ajutat să identificăm și să cercetăm *in situ* codicele.

⁹⁰ Forma coruptă prin copiere a cuvântului grecesc ἐπιστήμη, ης (ή) – știință, artă. Cf. Bailly A., *Dictionnaire Grec-Français*, Rédigé avec le concours de E. Egger, Édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, © Hachette, 1950, p. 775, col. 1; Alexandre Charles, *Dictionnaire grec-français*, ...p. 498, col. 2.

⁹¹ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Аксиния Джурова, Вася Велинова, *Опис на славянските ръкописи от Самоков*, София, 2002, с. 155-157. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat ulterior și eforturile noastre personale.

⁹² Asen Vassiliev afirma în anul 1976 că în manuscris „са подишту 184 листа”. Mai jos, în următorul paragraf, el arăta: „С изключение на първите два листа всички останали са отброени (номерирани) със старобългарски буквичисла. Според това отброяване листата са 188 (рпн), което се дължи на погрешното преповтаряне на 64. и 95. лист. В книгата липсват листовете 71. и 72...”. Асен Василиев, *Ерминии...*, 1976, с. 31.

căror dimensiuni sunt de 16,5 cm x 23,5 cm și a căror oglindă textuală măsoară o suprafață de 270 cm² (= 13,5 cm × 20 cm). Dintre toate filele, numai f. 185 e mai mare (20,5 cm × 29,5 cm)⁹³.

Manuscrisul are filele din două tipuri de hârtie: 1) de culoare galbenă, groasă și tare, de tip „*Ензър*” (= Ingres), cu semne de apă: *trei luni*. Din acest tip de hârtie sunt majoritatea filelor; 2) de culoare crem, subțire și netedă, cu linii paralele de apă, fără orice alte semne. Din acest tip de hârtie sunt ultimele cincisprezece file ale manuscrisului.

Conform cu cele spuse de Asen Vassiliev, cu excepția primelor două foi toate celelalte sunt numerotate cu litere-cifre vechi bulgărești (а, в, в, г, д, ... рпп). Din relatarea autorilor bulgari, se pare că numărătoarea este una de filă (numerotare scrisă pe *recto*).

Manuscrisul se păstrează în forma sa originală. Blocul cărții e strâns legat, cu patru rădăcini ancorate în scoarțele din scânduri ale copertei, care sunt acoperite cu piele de culoare maro închis. Pe suprafața celor două coperte sunt imprimate două dreptunghiuri decorative, înscrise unul în altul, între care sunt forme derivate din hexagrame. Coperta anterioară este dreaptă, iar la margini se mai văd rămășițele închizătorilor metalice.

Redacția manuscrisului are un scris semiuncial, cu o caligrafie cursivă. În text sunt utilizate deopotrivă limba greacă și bulgară, fără a fi însă separate între ele. Filele 1-21 au text numai în limba slavonă; în rest, după f. 21, numai titlurile sunt scrise, cu cerneală roșie, în limba greacă. „*Toate titlurile și literele mari sunt în mod semnificativ mărite și în mod clar separate de restul scrisorii. Cu excepția unei mici părți din ele – titluri și litere, n.n., care de obicei e scrisă cu cerneală neagră, toate celelalte sunt scrise și pictate cu culoare roșie – chinovar (cinabru)*”⁹⁴

Ortografia și limba textului slavon sunt contemporane (moderne) cu influențe specifice dialectului regional din vestul Bulgariei și cu câteva elemente din limba

Mai târziu, în anul 1992, Atanas Șarenkov repeta același număr de file – 184. Атанас Шаренков, *Технология...*, с. 9, [col. 1].

Peste doisprezece ani, în anul 2004, Ivan Bentchev, lucrând după o fotocopie a manuscrisului, consideră ca acesta are 188 de file. Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 329.

⁹³ În descrierea lui Asen Vassiliev se spune despre dimensiunile filelor următoarele: „*Размерите им са 16 x 23,5 см. Като изключение накрая е подлепен друг лист с размери 20,5 x 29,5 см, който се огъва по размера на останалите листа...*”. Асен Василиев, *Ермини...*, 1976, с. 31.

⁹⁴ Асен Василиев, *Ермини...*, 1976, с. 32: „*Всички заглавия и главни букви са чувствително уголемени и ясно се отделят от останалото писмо. С изключение на незначителна част от тях, която е написана с обикновено мастило, всички останали са писани и рисувани с ярко червено багрило – киновар (цинобър).*”

slavonă bisericească. Redactarea textului într-un astfel de dialect face ca scrisoarea cărții să fie cu multe greșeli gramaticale și ortografice.

Scriitorul a urmărit cu grijă ca titlurile și inițialele să aibă o caligrafie elegantă. El a căutat să decoreze începuturile de paragrafe cu frontispicii pe care le-a așezat deasupra titlurilor de capitole. Aceste miniaturi ornamentale au de obicei o formă triunghiulară, sunt completate cu elemente florale, printre care cel mai frecvent e introdusă crucea. Ele se aseamănă „cu frontispiciile cărților tipărite în vechime cu elemente baroce”. În structura lor mai apar reprezentări pictate, ca de pildă: heruvimi, crucea, mâna care binecuvântează și porumbelul, ca imagine a Sf. Duh. Pe f. 131 și 165 frontispiciile sunt construite dintr-o fâșie învelită în jurul unei tulpinii. De obicei aceste imagini picturale sunt umplute cu chinovar și cu vopsea verde diluată, sau cu altceva într-o combinație de cerneală concentrată și diluată. Cu chinovar sunt scrise și numeroase rânduri de text, nume de proprietari, cifre și comentarii, astfel încât cartea are un aspect plăcut și odihnitor. De asemenea, în text (f. 21 și 22) mai apare indicatorul mâinii (☞), ca semn grafic de trimitere la un text foarte important care nu trebuie să fie ratat. La sfârșitul multor părți terminate de text, pe spațiul liber al oglinzii, scriitorul a schițat o linie înfășurată șerpuitor, ca semn de sfârșit. În text sunt și viniete de final.

Conținutul manuscrisul reprezintă o mulțime de indicații pentru zugrăvire, inscripții pentru icoane scrise în limba greacă, diverse rețete de culori etc. Textul este publicat în întregime de Asen Vasilev. Pe f. 183^r-184^v se găsește o listă cu numele sfinților, nume grupate în ordinea alfabetului grecesc.

În anul 1976 manuscrisul lui Dičo Zograf era în proprietatea lui Asen Vassiliev. Mai târziu, în anul 1992, Atanas Șarenkov, spunea despre această carte că e „*proprietate privată*”, fără să precizeze însă și numele posesorului.⁹⁵ În schimb, fără să indice anul, o știre din 2001, publicată de Emmanuel MOUTAFOV, arată că în Centrul de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev” a fost depusă colecția profesorului Asen Vassiliev⁹⁶. Prin urmare, o dată cu transferul acestei colecții s-a schimbat și statutul de proprietate al codexului, fiind înregistrat în biblioteca Centrului „Ivan Dujčev” ca manuscris grecesc cu № 412.

II.19. Erminia B.19 (*Erminia* lui Dičo Zograf din Tresonče)⁹⁷. Cunoscut ca cea de a doua Erminie lui Dičo Zograf, manuscrisul este datat de Atanas

⁹⁵ Atanas Шаренков, *Технология...*, c. 10, [col. 1]: „частна собственост”.

⁹⁶ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 124: „В постъпилата сбирка на проф. А. Василев в ЦСВИ...”.

⁹⁷ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Atanas Шаренков, *Технология...*, c. 8 [col. 2]-9 [col. 1]. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat ulterior și eforturile noastre personale. De asemenea, s-a utilizat ca sursă bibliografică și ediția tipărită în anul 2004 a lucrării lui Ivan Bentchev.

Șarenkov în perioada anilor 1851-1853 și „conține 89 de pagini cu text tehnico-tehologic și mai bine de 500 de pagini cu iconografie”⁹⁸.

În număr de 254 și cu valorile dimensionale de 18 cm x 25 cm,⁹⁹ filele manuscrisului sunt din hârtie. Acestea păstrează atât numerotarea originală cu litere slavone, cât cea nouă de filă, însemnată cu cifre arabe pe pagina-recto a foii.

Redacția cărții este scrisă atât în limba slavonă, cât și în greacă, în dialectul „bulgaro-macedonean...”¹⁰⁰. Pentru prima dată, aici, termenul grecesc ερμηνεία este „tradus prin *сказание* (de fapt: „povestire”)... ”¹⁰¹.

Conținutul textului este alcătuit la fel ca și cel al primei Erminii. După cum arată Ivan Bentchev, „Titlurile paragrafelor slave și grecești sunt scrise cu roșu, există vignete, caractere alfabetice decorative și desene realizate cu cerneală neagră. Și aici sunt desenate pe margine mâini cu degetul arătător ridicat, chiar o mână cu un deget arătător și manșeta verde, cum ar fi, de exemplu, cea schițată alături de rețeta de bolus după Dionisie § 12, sub care stă scris: «*Азь рабомаю ceu... (Și) Eu lucrez în acest mod...*»”¹⁰². Conform aceluiași autor, manuscrisul „conține descrieri iconografice detaliate, în principal după Stematografia lui Christofor Žefarovič. Printre acestea se numără și câteva ale unor noi martiri, ca Nikodim Mirotočec (Albanski), Georgi Novi Sofijski, și Georgi Janinski”¹⁰³. Domnia sa crede că aceste descrieri au fost realizate după reprezentări preexistente și că textul propriu-zis al cărții „ar trebui să illustreze rezultatele nesatisfăcătoare ale cercetărilor efectuate până în acel moment, în ceea ce privește o traducere a Erminiei lui Dionisie”¹⁰⁴. Tot el menționează faptul că Dičo Zograf – după cum zugravul însuși notează – „a utilizat diverse cărți, menționând, de asemenea, și un anume Iosif ca sursă”¹⁰⁵. Deoarece codexul nu i-a fost accesibil, nici măcar sub formă de fotocopie, Ivan Bentchev, presupune că indicațiile referitoare la partea tehnologică „ar trebui să includă următoarele paragrafe ale lui Dionisie: 4, 12, 42-53, 16-20, 38-39, 35, 14-16, 21-41”¹⁰⁶.

⁹⁸ Атанас Шаренков, *Технология...*, с. 8 [col. 2]. Datele despre Manuscris sunt editate de către autor într-un mod personal, narativ. Din acest motiv, izvorul de informare rămâne imprecis.

⁹⁹ *Apud* Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 347. Aici informația dată este scurtă și precisă. Autorul datează manuscrisul în anul 1851, căci spune: „*Handschrift von 1851*”.

La Atanas Șarenkov, filele au dimensiuni puțin mai mici (17,5 cm x 24,5 cm).

¹⁰⁰ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 347. Autorul zice că însuși Dičo Zograf era conștient că, prin felul în care a scris, a comis fără să vrea și erori pentru care își cere iertare de la cititori în cuvântul său introductiv.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, p. 348.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 347.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

Având la dispoziție câteva surse bibliografice, puține ca număr și care nu i-au în considerare tehnica picturală, și câteva fotografii alb-negru oferite de Emmanuel Moutafov, Ivan Bentchev reușește să dea și alte detalii referitoare la manuscris. Astfel, el relatează că textul debutează „cu o formulă directă de adresare, după modelul cărților de pictură grecești”¹⁰⁷; că pe f. 18^v-21 există însemnarea lui Dičo Zograf, prin care scriitorul însuși arată că a lucrat șase ani la traducere, din anul 1845 până în 1851¹⁰⁸ și că pentru fiul său, care se număra printre ucenicii săi „a scris cartea de pictură «în limba populară bulgară»”¹⁰⁹. Și Atanas Șarenkov arată că secțiunea „principală a erminiei lui Dičo Zograf de la Tresonče este tradusă din Erminia lui Dionisie precum a fost indicat și de către autor...”¹¹⁰.

De asemenea, Ivan Bentchev arată că reprezentările Vechiului și Noului Testament „sunt redade de Dičo Zograf după Dionisie, cu câteva prescurtări”¹¹¹, după care urmează descrierile unor opere de artă cunoscute, fără însă a le menționa; iar după „pagina 139, se regăsesc arareori iconografii care la Dionisie lipsesc”¹¹².

Înainte de anul 1966, Erminia lui Dičo Zograf din Tresonče a aparținut pictorului Angel Karaneșev din Târnovo¹¹³. Din 1966 a ajuns în proprietatea Muzeul de Istorie al orașului Sofia [bul. МИС]¹¹⁴ (МИС № 1286, КВП 5789)¹¹⁵.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ După această mențiune temporală s-a datat în mod precis manuscrisul, ca fiind din anul 1851.

¹⁰⁹ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 347.

¹¹⁰ Атанас Шаренков, *Технология...*, с. 8 [col. 2]-9 [1]: „Основната част от ерминията на Дичо Зограф от Тресонче е преведена от ерминията на Дионисий, както посочва самият зограф. Ценни сведения се съдържат в обясненията му към превода на български език. Съществено значение имат редица забележки и собствени добавки („опитах сам”, „Дичов верник” и др.), които показват не механично преписване и превеждане, но и участие с личен принос. Ръкописът е важен източник на термини и разкрива някои от особеностите при употребата им в западните части на България.”

¹¹¹ Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 354.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Auf dem Umschlag steht geschrieben: „Ангел Каранешевб художник от Търново“, *apud* Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 347, n.a. 1096.

¹¹⁴ Исторически музей Стара София, София. Адрес на музей „Стара София”: ул. Екзарх Йосиф 27, София.

¹¹⁵ Атанас Шаренков, *Технология...*, с. 8 [col. 2]: „...собственост на Музея за историята на град София, инв. № МИС 1286.”

În schimb, Asen Vassiliev arăta în anul 1976 că Erminia lui Dimitar (Dicho) Zograf, din anul 1851, e păstrată în Muzeul despre istoria orașului Sofia. Асен василиев, *Ермини...*, 1976, с. 32: „Ерминия на Димитър (Дичо) Зограф от 1851 г., съхранена в Музей за история на гр. София...”

În anul 2001, Emmanuel Moutafov preciza următoarele: „По-късната ерминия на Дичо Зограф, от 1851 г., е собственост на АИМ, но е постъпила там от Музея за история на

Ulterior, codexul a fost transferat în custodia Institutului de Arheologie și Muzeu [bul. АИМ] din Sofia, astăzi regăsindu-se în expoziția Muzeului Național din Sofia [bul. НИМ]¹¹⁶, înregistrat sub codul „МИС 1286”¹¹⁷.

II.20. Erminia B.20 (*Erminia lui Dimităr Minev Arnaudov*)¹¹⁸. Erminia lui Dimităr Minev Arnaudov [bul. Димитър Минев Арнаудов] a fost scrisă în perioada anilor 1860-1870, conține 140 de pagini dintr-un caiet cu dimensiuni de 17 cm x 26 x cm.

După cum afirmă Atanas Șarenkov, conținutul manuscrisului are un caracter iconografic, iar „*la sfârșit sunt înscrise două rețete cu caracter tehnologic care repetă descrierea din erminia lui Dionisie în traducere bulgărească*”¹¹⁹. O dată cu dispariția celorlalte file din caiet, care au fost smulse, lipsește și restul de rețete tehnico-artistice.

Până în anul 1992, când scria Atanas Șarenkov, Erminia nu era publicată. La acea dată, manuscrisul era în proprietatea Muzeului Bisericesc de Istorie și Arheologie din Sofia [ЦИАМ], având Nr. 1363. Având în vedere caracterul conservativ al Bisericii, presupunem că și astăzi manuscrisul se găsește tot în același loc.

II.21. Erminia B.21 (*Erminia lui Vărban Gardev Kolarov*)¹²⁰. Conform informației lui Asen VASSILIEV, Erminia lui Vărban Gărdev Kolarov reprezintă o lucrare copiată și tradusă din limba bulgară veche în limba bulgară simplă – după cum însuși copistul precizează la începutul scrierii sale – din anul 1863.

Cartea este legată strâns, are scoarțe din lemn, îmbrăcate în piele, și conține circa 122 de file care sunt din hârtie, cu dimensiunile de 21 cm x 31 cm¹²¹. De grosime medie, hârtia este de calitate bună și are semne de apă și cota de litere AMC (litere latine). Din păcate, nu se cunosc numărul exact de file, deoarece Asen

София (МИС 1286, КВП 5789). Археологическият музей я е преотстъпил на НИМ, където се намира в експозиция...”. Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 124.

¹¹⁶ <http://www.historymuseum.org/> (Националният Исторически Музей).

¹¹⁷ Cf. Ivan Bentchev, *op. cit.*, p. 347.

¹¹⁸ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Atanas Шаренков, *Технология...*, с. 9 [col. 2]. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat ulterior și eforturile noastre personale.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Asen Василиев, *Иконографски наръчник, преведен от славянски на говорим български език от Върбан Гърдев Коларов през 1863 г.*, Издателство „Български художник”, София, 1977, с. 5-8. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat ulterior și eforturile noastre personale.

¹²¹ Numărul de file este precizat de către Asen Vassiliev în *Introducerea* publicației sale din anul 1976, atunci când vorbește despre Erminiile din Bulgaria. Cf. Asen Василиев, *Erminii...*, 1976, с. 27-8: „*Erminия на Върбан Гърдев Коларов (1835-1905) от Голямо Белово съдържа 122 листа (31 на 21 см) с текст*”.

Vassiliev nu menționează numărul precis de pagini ale manuscrisului, precizând doar faptul că primele pagini, cuprinse până la p. 36 – inclusiv, lipsesc; se arată, de asemenea, că paginile 120 și 121 sunt omise și că lipsesc și paginile 265 și 294¹²².

Conform unei notițe, lăsată de traducător pe p. 258, textul manuscrisului a fost tradus și scris în anul 1863. Scrisoarea aparține aceleași mâini, chiar dacă a fost caligrafiată în câteva etape, fiind caracteristică mijlocului secolului al XIX-lea. Cu toate că între conținutul cărții și Erminia lui Dionisie din Furna se pot stabili strânse legături, totuși scriitorul nu l-a tradus după originalul grecesc, ci după o versiune slavonă, care ar fi putut să fie sau o redacție „în bulgară veche, sau o variantă în limba rusă”¹²³. Decorația nu este bogată; excepție o fac unele viniete de la începutul și sfârșitul unor capitole separate. Majoritatea titlurilor de capitol au slove de circa 2 cm înălțime; câteodată, altele sunt mai înalte. În manuscris nu există cuvinte grecești.

Conținutul cărții este doar unul iconografic. Partea tehnologică lipsește¹²⁴. Vărban Gărdev Kolarov, traducând foarte corect din original, a redat în mod complet tot *Sinaxarul*, cu descrierea tuturor sfinților din luna Septembrie până în luna August.

Pe lângă manualul de iconografie al lui Kolarov este adăugată și o parte care conține mai bine de 400 de descrieri ale chipurilor de sfinți. În cea de-a treia parte a cărții sunt date mai ales indicații pentru diverse modalități de zugrăvire a diferitelor biserici, precum și ce inscripții trebuie scrise lângă chipurile diferite. Manuscrisul nu are *Tablă de materii*.

În nici una dintre publicațiile sale (1976, 1977), Asen Vassiliev nu arată cine este proprietarul acestui manuscris. Probabil, codexul îi era proprietate privată. Dacă această ipoteză ar fi adevărată, atunci s-ar naște o altă supoziție, și anume aceea că și Erminia lui Vărban Gărdev Kolarov a intrat din anul 1988 în posesia Centrului de cercetări slavo-bizantine „Ivan Dujčev”, unde a fost depusă colecția

¹²² Din nefericire, descrierea lui Asen Vassiliev este puțin neclară, de vreme ce nu poate lipsi dintr-o carte doar o singură pagină! El spune: „*Някои страници в текста са прескочени – 120 и 121, липсват и стр. 265 и 294*”. Mai mult, domnia sa, comentând absența acestor pagini, zice în continuare că această „lipsă este irecuperabilă”, dar nu „fatală”. Asen Василиев, *Иконографски наръчник...*, 1977, с. 6.

¹²³ „*В случая обаче превеждането не е направено от гръцки оригинал, а от славянски – вероятно от някой стар български или руски вариант*”. *Ibidem*.

Tot aici, Asen Vassiliev își exprimă părerea că Vărban Gărdev Kolarov nu a cunoscut Erminia lui Dionisie, deoarece copistul traducător „*urmărise în mod strict modelul în limba bulgară veche, în care un alt copist făcuse câteva modificări*”.

¹²⁴ Asen Vassiliev crede că partea tehnologică a Erminiei ar fi fost în mod sigur pe cele 36 de pagini inițiale ale cărții, care din motive necunoscute au fost extrase. În acest sens el spune: „*За споменатите първи 36 страници, които липсват от оригинала, напълно сигурно може да се твърди, че те са съдържали присъщите технически упътвания и пояснения за материалите и тяхната употреба, както и за начините на получаването им...*”. *Ibidem*, p. 7.

renumitului profesor bulgar. Din păcate, materialul bibliografic, pe care mi l-au pus la dispoziție cercetătorii bulgari ai Centrului „Ivan Dujčev”, nu menționează nimic despre acest manuscris prețios.

II.22. Erminia B.22 (*Erminia* lui Petruș Stefanov Golocievț). Conform informației lui Asen Vassiliev, Erminia reprezintă o transcriere făcută de Petruș Stefanov Golocievț din Vrnia [bul. Врні□], în anul 1868¹²⁵. Manuscrisul are 288 de pagini.

În anul 1976 – după cum scria Asen Vassiliev – cartea se păstra în biblioteca Academiei Bulgare de Științe [БАН]. Odinioară, manuscrisul a aparținut lui Blazhu / Blaju Zograf (sau zugravului Blazhu / Blaju)¹²⁶. Nu cunoaștem locația prezentă a codexului.

II.23. Erminia B.23 (*Erminia* lui Maxim Nenov)¹²⁷. Manuscrisul Erminiei lui Maxim Nenov / Ninov este datat în anul 1868, conține „289 de pagini” (sic!) cu dimensiuni de 17 cm x 24,5 cm.

Din punct de vedere lingvistic și gramatical, manuscrisul se aseamănă cu Erminia lui Dičo Zograf de la Tresonče și cu cea a lui Pano Vezenkov. Această înrudire ar putea fi rodul fie al unor influențe reciproce, fie al unor surse comune. În textul manuscrisului se găsesc termeni rusești; prezența lor fiind o particularitate a acestui manuscris.

Cea mai mare parte din această carte este dedicată iconografiei. Textul tehnico-tehnologic, care este copiat după Erminia pictorului athonit Dionisie, conține șaptesprezece pagini.

În anul 2001 Emmanuel Moutafov includea Erminia lui Maxim Nenov printre cărțile lui Atanas Șarenkov, de la care aflăm că proprietarul îi mărturisise cândva că această carte îi aparține și că este similară Erminiei lui/din Dupnitza, pe care o poseda în copie¹²⁸.

La rândul lui, Atanas Șarenkov scria în anul 1992 că manuscrisul este proprietate privată, fără să indice însă cine este deținătorul¹²⁹. În faza actuală de cercetare, nu se cunoaște locația prezentă a codexului.

¹²⁵ Asen Василев, *Erminii...*, 1976, с. 28: „*Ерменія преписана дотук от Петруи Стефанов Голочевица въ Врні- 1868*”.

¹²⁶ *Ibidem*: „*Принадлежи Зографу Блажу (288 стр.) – съхранена в БАН*”.

¹²⁷ Materialul despre acest manuscris reprezintă o prelucrare analitică după traducerea textului publicat de Atanas Шаренков, *Технология...*, с. 9 [col. 2]. Traducerea textului aparține domnișoarei dr. Lora Nenkovska, la care s-au adăugat ulterior și eforturile noastre personale.

¹²⁸ Emmanuel Moutafov, *op. cit.*, p. 123: „*Атанас Шаренков съобщава, че притежава копия на ерминия на един дупнишки зограф от 1828-1830 г. и на подобно съчинение от Максим Нинов от средата на XIX в. ...*”.

¹²⁹ Atanas Шаренков, *Технология...*, с. 9 [col. 2]: „*частна собственост, непубликуван досега*”.

II.24. Erminia B.24 (Erminia lui Jovan Nikolov Ikonopiseț). În anul 1976, Asen Vassiliev arăta că Erminia lui Jovan Nikolov Ikonopiseț (1795-1854) din orașul Samokov, trecută apoi în patrimoniul fiului său, Nicolae I. Obrazopisov, era în proprietatea lui V. Zahariiev (1895-1971). Aduagă apoi mențiunea că manuscrisul nu i-a fost accesibil¹³⁰. În faza actuală de cercetare, nu se cunoaște locația prezentă a codexului.

II.25. Erminia B.25 (Erminia lui P. Ivanov). În anul 1976, Asen Vassiliev menționa faptul că artistul P. Ivanov păstra manuscrisul unei Erminii. Artistul primiseră cartea de la tatăl lui, care l-a vremea aceea era un pictor de icoane din satul Makoțev, din regiunea orașului Sofia.

Asen Vassiliev considera că această Erminie, care e o nouă copie după lucrarea lui Dionisie din Furna, a fost scrisă „*prin intermediul unui model rusesc*”¹³¹. Manuscrisul este anonim, nedatat și, în faza actuală de cercetare, nu se cunoaște locația prezentă a codexului.

II.26. Erminia B.26 (Erminia lui Hr. Zachary Zograf). În anul 1976, Asen VASSILIEV menționa pe scurt faptul că în arhiva lui Hr. Zachary Zograf (1810-1853) se păstrează o Erminie nedată, scrisă în limbă neogreacă¹³². Manuscrisul este anonim și, în faza actuală de cercetare, nu se cunoaște locația prezentă a codexului.

II.27. Erminia B.27 (Erminia lui Hr. Dimitar Zograf)¹³³. Fără datare, manuscrisul provine din arhiva artistului Hr. Dimitar Zograf (1796-1860) și este alcătuit din 177 de file, ale căror valori dimensionale sunt de 17 cm x 22,8 cm. După cum se exprima în anul 1976 Asen Vassiliev, manuscrisul reprezintă o redacție (tran)scrisă de artist. Textul cărții este caligrafiat în limbă neogreacă.

Asen Vassiliev menționa, de asemenea, că manuscrisul se păstra în 1976 în Muzeul Național de Arheologie din Sofia. În faza actuală de cercetare, nu se știe dacă locația codexului a rămas aceeași.

II.28. Erminia B.28 (Erminia lui Hristo Z. Zografski). În anul 1976, Asen Vassiliev enumera printre Erminiile din Bulgaria și Erminia lui Hristo Z.

¹³⁰ Асен Василиев, *Erminii...*, 1976, с. 27: „В. Захариев (1895-1971) бе запазил ерминията на Йован Николов Иконописец (1795-1854) от Самоков, минала в наследство на сина му Никола Ив. Образописов, която обаче аз не успях да видя”.

¹³¹ *Ibidem*: „П. Иванов, художник, съхранява ръкописна ерминия от баща си, иконописец от с. Макоцево, Софийско, в нов претис по Дионисиевата ерминия, вероятно чрез руски образец”.

¹³² *Ibidem*: „В архива на Захари Хр. Зограф (1810-1853) е запазена ерминия на новогръцки език без датировка”.

¹³³ *Ibidem*: „В архива на Захари Хр. Зограф (1810-1853) е запазена ерминия на новогръцки език без датировка”.

Zografski, fiul lui Zahary Zograf. Manuscrisul reprezintă o traducere bulgară dintr-o Erminie grecească¹³⁴.

În faza actuală de cercetare, nu se cunosc alte informații despre acest codex bulgăresc.

II.29. Erminia B.29 (Erminia lui Apostol Hristov Fracikovski). În anul 1976, Asen Vassiliev enumără printre Erminiile din Bulgaria și Erminia iconografului Apostol Hristov Fracikovski.

Nedatat, manuscrisul reprezintă o traducere bulgară dintr-o Erminie grecească¹³⁵. În faza actuală de cercetare, nu se cunoaște locația prezentă a codexului.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 28: „Erминия на Христо 3. Зографски (син на Захари Зограф) в български превод от гръцка ерминия”.

¹³⁵ *Ibidem*: „Апостол Христов Фръчковски, иконописец, притежаваше български превод на гръцка ерминия без датировка”.